

УДК 316.624.2

Олена Вікторівна БУТИЛІНА

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
та масових комунікацій навчально-наукового інституту
права та масових комунікацій ХНУВС*

ДЕВІАЦІЯ ЯК ФОРМА ПОВЕДІНКИ МАРГІНАЛІВ

Маргінальність як стійке соціальне явище, що властиве будь-якій динамічній системі вже давно стало предметом особливого інтересу багатьох представників суспільних наук. У найбільш загальному вигляді маргінальність можна визначити як проміжність перехідність стану індивіда чи соціальної групи.

Сучасні дослідження феномену маргінальності вийшли далеко за межі вивчення проблем прилаштування переселенців до їх нового місця мешкання, з чого починали класики соціологічної думки (Р. Парк, Е. Стоунквіст, М. Годберг та ін.). Вони присвячені аналізу різних форм, проявів, та наслідків стану маргінальності на рівні особистості, соціальної групи та суспільства в цілому. Серед найбільш цікавих робіт можна назвати дослідження І. Атояна [1], А. Лантух [2], І. Попової [3], Є. Старикова [4], М. Шульги [5] та ін.

Явище маргінальності має різноманітні прояви та показники в сучасному суспільстві. У громадській думці закріпилось ототожнення маргінальності й девіації. Часто можна зустріти доволі негативні висловлювання в адресу маргіналів, яких сприймають виключно як «декласовані

елементи», представників соціального дна, що ведуть асоціальний образ життя й схильні до здійснення злочинних дій. Таке уявлення сформувалось тому, що, дійсно, маргінальність може супроводжуватися порушеннями соціальної регуляції поведінки, виявами асоціальності, негативними психічними станами індивідів. Ми вважаємо, що маргінальність, яка втілює перехідність, певну невизначеність, завжди буде пов'язана з відхиленням від норми, втім не завжди з порушенням соціально визнаного порядку.

У класичному визначенні, стан маргінальності виникає у результаті конфлікту культур, протистояння систем цінностей, норм, традицій. Така перехідність виступає результатом «вирішення» конфліктної ситуації. Особа, яка потрапляє у нове соціокультурне середовище, неодмінно конфліктує з ним. Проте, на наш погляд, стан маргінальності не завжди виступає причиною конфлікту. Часто він виникає як постконфліктна ситуація, що має наслідком відчуження, ізолюваність, виключення однієї зі сторін конфлікту.

Таким чином, маргінальність як особливий стан індивіда чи соціальної групи характеризується невизначеністю, високим потенціалом протесту, відчуженням. І такий стан невідворотно провокує конфліктну ситуацію, що може мати подвійний характер. З одного боку, мова йде про дії «невдоволених», що намагаються змінити існуючу систему, з іншого, — до конфлікту причетні ті, хто навмисне чи штучно ізолює «чужинців» чи «недостойних», виключає їх з домінуючої культури, системи соціальної взаємодії.

За всіх часів суспільство прагнуло придушити небажані форми людської поведінки. Різкі відхилення від середньої норми як у позитивну, так і в негативну сторону грозять стабільності суспільства, яка за всіх часів цінувалася вище за все.

Як відомо, Е. Дюркгейм вважає девіацію такою ж природною, як і конформізм. Девіація підтверджує роль норм, цінностей, дає повне уявлення про різноманіття норм. Реакція суспільства, соціальних груп на девіантну поведінку уточнює границі соціальних норм, зміцнює й забезпечує соціальну єдність. І, нарешті, девіація сприяє

соціальним змінам, розкриває альтернативу існуючому становищу, веде до вдосконалення соціальних норм.

Якщо звернутись до відомої класифікації девіантних форм поведінки, яку розробив і запропонував Р. Мертон, то можна припустити, що будь-яка з них може вважатися формою поведінки маргінальних елементів соціальної системи. Адже, в основі цих форм лежить явний чи латентний конфлікт, як заперечення особою або соціальною групою цілей, засобів їх досягнення чи того й іншого разом. Так, наприклад, інновація, як форма девіантної поведінки, що ґрунтується на відмові від застосування соціально-схвалюваних засобів досягнення цілей, цілком характерна для так званих маргінальних осіб, які своїми думками, поглядами, ідеями, порушують звичні засоби сприйняття дійсності оточуючими. Такими маргіналами зазвичай стають видатні науковці, письменники, громадські діячі. У більшості випадків, вони залишаються не визнаними й не зрозумілими сучасниками, а їх діяльність – це виклик сьогоденню. Такими маргіналами були і О. Конт, і Ф. Достоевський, і В. Висоцький та багато інших видатних осіб. Інший тип девіантної поведінки – ритуалізм припускає, навпаки, заперечення цілей, але прийняття традиційних, схвалюваних суспільством засобів їх досягнення. Якщо розглянути цю форму поведінки крізь призму теорії маргінальності, то можна припустити, що ритуалізм притаманний мігрантам, переселенцям, тобто «класичним маргіналам», що перебувають на межі двох соціокультурних систем, які зовнішньо можуть ілюструвати свою приналежність до нового для них середовища, в той час коли його цілі й норми ще не відомі, або не прийняті. У випадку, коли особа конфліктує із суспільством, заперечуючи і цілі й засоби їх досягнення, мова йде про ретризм. Це протистояння може бути як свідомою поведінкою, так і результатом дії зовнішніх обставин. Така форма поведінки характерна для людей, що опинились на узбіччі суспільного життя. Це ті, кого зазвичай у пресі називають маргіналами – бомжі, волоцюги, безхатченки, що виживають завдяки жебракуванню чи дрібним крадіжкам. І, нарешті, заколот, як форма девіантної поведінки, припускає відчуження від пануючих цілей і

стандартів та формування нових цілей і засобів. Це, на наш погляд, найбільш загальна ситуація маргіналізації, за якої соціальна система відсторонює «небажані» елементи, що порушують звичний ритм її функціонування.

Маргінальні індивіди і групи виступають невід'ємним елементом соціальної системи. Вона, намагаючись відсторонитись від «чужих», від інакомислячих, що пропонують нестандартне бачення реальності та порушують таким чином існуючий уклад, стимулює певні форми поведінки маргінальних елементів.

- Позитивна адаптація, яка передбачає прилаштування до умов і вимог оточення та формування відповідної ідентичності, що у свою чергу призводить до збереження системи у початковому стані.

- Негативна адаптація: конфлікт з оточенням. Дії та вчинки маргіналів розцінюються як девіантні. У результаті відбувається або повне руйнування системи та виникнення нових форм взаємодії, або розвиток системи, збереження загальних її меж при значній зміні внутрішніх структурних компонентів. Ця форма поведінки може приймати форму гострого конфлікту, активного протесту, навмисного чи ненавмисного порушення соціально визнаних норм. У цьому випадку поведінка маргіналів-девіантів викликає занепокоєння оточення й уявляє реальну загрозу стабільності системи. Інша форма негативної адаптації – пасивна девіація, що може розглядатися як неагресивна поведінка викинутих на узбіччя маргіналів, що ведуть асоціальний образ життя й не намагаються щось змінити. Існування таких елементів не загрожує існуванню системи.

Завдяки функціонуванню у рамках соціальної структури й включеності в соціально-економічне, політичне й культурне життя, маргінали входять у розгалужену систему зв'язків. Так, відтворюючись самою системою соціальних зв'язків, маргінали не виключаються із суспільства. Вони прагнуть вийти за межі наявних форм, для чого використовують весь набір соціальних зв'язків, безупинно генерують соціальні відхилення, завдяки яким здійснюють постійний «пошук» нових функціональних можливостей системи.

Список використаної літератури

1. Атоян А. И. Социомаргиналистика : монографія / А. И. Атоян. – Луганск : РИО ЛИВД, 1999. – 456 с.
2. Лантух А. П. Маргіналізація як засіб раціоналізації соціального порядку [Електронний ресурс] / А. П. Лантух. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/books/320/24572/18/>.
3. Попова И. П. Новые маргинальные группы в российском обществе (теоретические аспекты исследования) / И. П. Попова // Социс. – 1999. – № 7. – С. 62–71.
4. Стариков Е. Н. Маргиналы / Е. Н. Стариков // В человеческом измерении / [под ред. А. С. Вишневого]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 180–203.
5. Шульга Н. Национальная и политическая маргинализация в условиях системного кризиса / Н. Шульга // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 5–20.

Одержано 22.02.2012